

Hermeneutiske og diskursive tilnærminger
ulike veier til kunnskap om sykepleierstudenters motivasjon i dagens samfunn

Av
Bodil Tveit

SPS

Innledning

I dette essayet vil jeg først gi en kort beskrivelse av mitt forskningsprosjekt. Med utgangspunkt i prosjektets tema og forskningsspørsmål vil jeg deretter introdusere to ulike vitenskapsteoretiske tilnærminger og diskutere hvordan de hver på sin måte kan bidra til å løse de metodologiske problemene som prosjektet mitt impliserer. I prosjektets utforming ligger det allerede en del premisser, bl.a. en implisitt forståelse av hvordan kunnskap fremskaffes og utvikles. De to vitenskapsteoretiske tilnærmingene er derfor ikke tilfeldig valgt, men valgt fordi jeg tenker meg at de på hver sin måte kan bidra til klargjøre det epistemologiske grunnlaget for prosjektet mitt.

Den første jeg tar for meg er en av de mest sentrale moderne hermeneutikerne, den canadiske filosofen Charles Taylor. Charles Taylor skriver i opposisjon til empiristiske retninger innenfor psykologi og samfunnsforskning og jeg vil kort diskutere tradisjonelle tilnærminger til motivasjonsfeltet i lys av dette før jeg gjør rede for hvordan Taylor utvikler det Weberske aktørperspektivet i en lingvistisk retning, hans doble hermeneutikk og hans tanker om forskning som verdibasert praksis.

Den andre vitenskapsteoretiske retningen jeg vil ta opp er diskurstenkning representert ved teoriene til den franske tenkeren Michel Foucault. Foucaults forfatterskap er omfattende og peker i ulike retninger. Her vil jeg særlig diskutere hans diskursbegrep, hans påpeking av den nære forbindelse mellom kunnskap og makt og også kort berøre hans interesse for den moderne subjektforståelsens genealogi. Selv om det finnes mulige likhetstrekk mellom de to teoretikerne er det først og fremst radikale forskjeller mellom dem både i epistemologi og ikke minst i ontologi. Charles Taylor har i flere av sine skrifter kommet med en nokså inngående kritikk av Foucault. Foucault er på sin side også svært kritisk til den typen tilnærminger Taylor representerer. Min hensikt med å se nærmere på begge disse perspektivene er ikke å harmonisere uenighetene mellom dem, men heller å diskutere hva jeg evt. kan hente ut av de to perspektivene til mitt prosjekt og hvor fallgrubene og problemene vil være. Både Taylor og Foucault er tunge teoretikere og forfattere av svært omfattende skrifter. Jeg har ingen intensjoner om å gi fulle redegjørelser for deres vitenskapsteoretiske tenkning innenfor dette essayets rammer, men å gi et lite innblikk i de deler av deres tenkning som jeg finner relevant i forhold til mitt prosjekt.

Arbeidstittellen eller problemstillingen for essayet er som følger: *En kritisk vurdering av bruken av hermeneutiske og diskursive tilnærminger til kunnskapskonstruksjon, representert ved henholdsvis Charles Taylor og Michel Foucault, for å løse metodologiske problemer i studien av motivasjon hos sykepleierstudenter.*

Prosjektet "Ny ungdom i gammelt yrke".

I mitt doktorgradsprosjekt er jeg opptatt av å utforske sykepleierstudenters motivasjonskonstruksjon i dagens samfunn. Hvorfor velger moderne ungdom å utdanne seg til sykepleiere? Hva er det som trekker unge mennesker til dette nokså tradisjonelle og kanskje utrendy yrkesfeltet? Hva skjer med motivasjonen i møte med utdanningen?

Prosjektet tar utgangspunkt i det mange forskere beskriver som en dreining i menneskers (ungdoms) verdier gjennom de siste tiårene, på den måten at selvrelaterede interesser og mål i økende grad overskygger interessen for kollektive goder og mening i en større sammenheng. Mens det å "være til nytte" kjennetegnet tidligere generasjoner, står ønsket om å "finne seg selv" mer sentralt i dag (Gullestad, 1996, Hellevik 1996). Disse moderne endringene gir seg utslag i at individers handlingsvalg, moraloppfatning og meningsopplevelse forandrer seg og tar nye former (Ziehe 1993, 2000, Giddens 1996). Et spørsmål i mitt prosjekt er om og evt. hvordan dette skiftet kommer til uttrykk i motivasjonsforståelsen til dages sykepleierstudenter.

Tradisjonelt har sykepleieryrkets motivasjon og selvforståelse vært knyttet til kallsbegrepet. Sykepleierutdanningen og formaliseringen av sykepleie som yrke vokste frem i Norge i siste halvdel av 1800-tallet nært knyttet til religiøse vekkelsesstrømninger med utspring på kontinentet. De første sykepleierskolene var diakonale institusjoner med trekk som kunne minne om klostervesenet (Martinsen 1984, Malchau 1997). Senere kom det mer verdslige skoler til, men det religiøse kallet var langt inn mot midten av forrige århundre det uttalte motivasjonsgrunnlaget for sykepleierne i begge utdanningstradisjonene (Melby 1990). Selv om kallstankegangen gradvis er blitt erstattet med en mer alminnelig yrkestenkning fra siste halvdel av forrige århundre og frem til i dag, er det fortsatt nokså klare føringer i yrket som stiller krav til motivasjonen hos de som rekrutteres inn i yrket. I rammeplanene for sykepleierutdanning er betydningen av moralske og emosjonelle sider ved sykepleieryrket sterkt understreket. Studentene skal ikke bare tilegne seg de nødvendige teoretiske og tekniske ferdighetene i løpet av utdanningen. De skal også tilegne seg riktig motivasjon og

vilje til å utføre sitt yrke i samfunnet og sine medmenneskers tjeneste. Å utvikle studentenes ”evne og vilje til omsorg og til å orientere seg mot andre” er et vesentlig mål for sykepleierutdanningen (Rammeplan for sykepleierutdanning 2000).

For å få innblikk i studentenes motiver, ønsker og drivkrefter har jeg valgt en narrativ tilnærming. En slik tilnærming tar utgangspunkt i menneskets naturlige tilbøyelighet til å gi form og sammenheng i livet gjennom fortellinger eller narrativer (Bruner 1987, Taylor 1989, Polkinghorne 1996). Motiver, drivkrefter og ønsker er en integrert del av disse narrativene. Gjennom kvalitative intervjuer med et utvalg studenter flere ganger gjennom utdanningen ønsker jeg å få tak i studentenes fortellinger og gjennom dem utforske hvordan studentene beskriver sin motivasjon, og samtidig få tak i evt. endring av motiver som skjer i møte med utdanningens mål om å utvikle studentenes ”evne og vilje til å orientere seg mot andre”.

Utvalget av studenter er gjort fra to ulike utdanningsinstitusjoner og komparasjonen av de to er et annet vesentlig aspekt ved prosjektet. De to utdanningsinstitusjonene jeg har valgt, Diakonhjemmets Høgskole og Høgskolen i Oslo, representerer to ulike utdanningstradisjoner innenfor sykepleierutdanning i Norge. I dag er de fleste høgskolene som tilbyr sykepleierutdanning statlige, men det finnes fortsatt flere private diakonale høgskoler som utdanner sykepleiere. I dag fremtrer de diakonale institusjonene på mange måter som nokså like de statlige høgskolene. Helt fra den første autorisasjonsloven kom i 1948 har de vært underlagt de samme lover og forskrifter. De forholder seg i dag til den samme rammeplanen som de andre sykepleierutdanningene. Men det er også interessante forskjeller mellom de to tradisjonene. For eksempel hadde Diakonhjemmets Høgskole inntil nokså nylig krav om kirkelig tilknytning og personlig tro hos de studentene som ble tatt opp. Dette kravet ble fjernet så sent som i 2000. Kaster man et blikk på fagplaner og program for studiene er forskjellene også merkbare. I fagplan for sykepleierutdanning ved Diakonhjemmets Høgskole fra år 2000, er det diakonale perspektivet sterkt understreket som basis for utdanningen. Utdanningen av sykepleiere blir sett som en del av Kirkens diakonale oppdrag om å gi omsorg til mennesker i nød, med særlig fokus på marginaliserte grupper i samfunnet. ”Gjennom vår utdanning vil vi stimulere til refleksjon over og motivasjon for diakonale oppgaver i vid forstand”, heter det i fagplanen (Fagplan for sykepleierutdanningen, 2000, s. 15). ”Bevissthet om eget livssyn og den moralske forpliktelse i møte med andre” er en sentral del av kunnskapsgrunnlaget på Diakonhjemmet slik det kommer til uttrykk i

fagplanen. I fagplanene for de statlige høgskolene er verdigrunnlag og fundament for utdanningen uttrykt i mer generelle vendinger. I planen til sykepleierutdanningen ved Høgskolen i Oslo fra 2001, blir sykepleiens sentrale oppgave uttrykt som ”å fremme helse og lindre lidelse”, mens verdifundamentet uttrykkes som ”et helhetlig menneskesyn, basert på rettferdighet, respekt og likeverd” (Fagplan for grunnutdanning i sykepleie, 2001).

For å forstå bakgrunnen for de to tradisjonene men også for å belyse tradisjonene slik de fremtrer i dag blir historiske aspekter vesentlige for mitt prosjekt.

Et sentralt tema i avhandlingen kan oppsummeres som spenningen mellom fenomenene selvrealisering og selvoppofrelse. Ønsket om selvrealisering og selvforkusering har som nevnt en sentral plass i dagens ungdomskultur. Selvrealisering har hatt en svært tilbaketrukket plass i diakoniens historie. Trygve Wyller, som har analysert den diakonale tradisjonen, sier at dette er en svakhet ved diakonihistorien (Wyller 1999). Et spørsmål man kan stille er om selvrealiseringens svake plass også er et problem for den ”verdslige ” sykepleietradisjonen, nært knyttet som den har vært til den diakonale tradisjonen.

Hovedproblemstillingen i dette essayet er hvordan jeg kan forske innen disse temaområdet og med hvilke begrunnelser. Som et mulig utgangspunkt har jeg valgt først å se nærmere på den canadiske tenkeren Charles Taylors vitenskapsteori.

Charles Taylors hermeneutikk

Charles Taylor har nokså grundige utlegninger om hvordan man etter hans mening bør og ikke bør forske på menneskets eksistens og hvilke begreper som er best egnet til å beskrive og forklare menneskers adferd og ønsker begjær og emosjoner. Taylor engasjerte seg i et mangfold av tema fra filosofisk antropologi og språkfilosofi til moralfilosofi og modernitetsteori. Den filosofiske antropologien utgjør selve fundamentet i Taylors tenkning og synet hans på verden og mennesket får naturlig nok også konsekvenser for hvordan han tenker seg at man kan skaffe seg kunnskap om denne virkeligheten (epistemologi og metodologi) (Fosslund & Grimen 2001).

Skillet mellom human og naturvitenskapene

En grunnleggende premis for Taylor er et dualistisk syn på vitenskap¹, dvs. at humanvitenskap og naturvitenskap er fundamentalt forskjellige og dermed krever ulike tilnærminger. Mange av Taylors vitenskapsteoretiske skrifter er skrevet med brodd mot, eller nærmest i polemikk mot empiristisk orienterte retninger innenfor psykologi og samfunnsvitenskap (Fossland 1996). Mye av forskningen på motivasjon som gjøres i dag er knyttet til psykologiske og pedagogiske teoritilnærminger. Innenfor klassisk læringsteori blir motivasjon ofte begrepsgjort som variasjoner over stimulus/respons/forsterkning. Andre mer kognitive tilnærminger innenfor psykologien, som f. eks Bandura, knytter motivasjon til læring, erfaring og kompetanse (Frønes 2001). Felles for mange av tilnærmingene er at de er relativt kulturfrie og at de lener seg i stor grad på empiristiske tradisjoner. De søker ofte å kartlegge menneskelig motivasjon ved hjelp av modeller og skjemaer og ved hjelp av operasjonalisering og konkretisering i variabler og kvantifiserbare størrelser. Taylor tar et oppgjør med den typen tilnærming i forhold til menneskelige fenomener. Han tar først og fremst et oppgjør mot to epistemologiske teser som han mener har dominert særlig innen områder av psykologien etter annen verdenskrig, men som også har gjort seg gjeldene i deler av samfunnsvitenskapen. Det første er "verifikasjonsprinsippet", som ofte utlegges som at vitenskapelig kunnskap må ha grunnlag i data som er intersubjektivt verifiserbare og entydige. Taylor kaller dette et krav om rå data (brute data), dvs data som er umiddelbart tilgjengelige for enhver potensiell observatør og som bare kan tolkes på en måte. Den andre empiriske tesen Taylor tar et oppgjør med er at kun universelle lovforklaringer, eller såkalt nomotetisk vitenskap er *egentlig* vitenskap. Han kritiserer særlig det han kaller for materialistisk og mekanistiske retninger innen psykologien. Taylor mener at disse retningene bare i begrenset grad kan gi oss innsikt i psykologiske fenomener: "*To explain fully motivated behaviour we need an account of what is happening in terms of desires, goals, aspirations*" (Taylor 1985a, s. 207). Både behaviorismen, nevrofysiologisk orientert motivasjonspsykologi og deler av kognitiv psykologi og læringsteori rammes av denne kritikken. Også innen deler av samfunnsvitenskapen som er påvirket av empiristisk epistemologi, har kravet om rå data og universelle lover gjort seg gjeldende, men gjerne i mindre strenge og materialistiske former. Problemet med dette er ifølge Taylor, at det ofte fører til at den konstitutive rollen til hverdagslige begreper blir oversett og forskningen blir dermed lite relevant for å forstå

¹ Siden Wilhelm Dilthey har hermeneutikk og hermeneutisk vitenskapsteori vært forbundet med et dualistisk syn på vitenskap. Man har forsøkt å trekke et klart skille mellom naturvitenskap og humanvitenskap ut i fra grunntanken om at humanvitenskapene er fortolkende (Fossland 1996)

reelle samfunnsmessige problemstillinger (Taylor 1985b, s. 52). For eksempel kan dette tenkes å gjelde for surveyer eller meningsmålinger som forholder seg til menneskers motivasjon og valg og subjektive mening, men som da ofte registreres som reaksjoner på gitte spørsmål eller utsagn som igjen gjøres om til rå data. Denne typen forskning egner seg i følge Taylor dårlig til å tilegne seg interessant kunnskap om menneskelige fenomener som for eksempel motivasjon.

Hermeneutikkens gjenstandsområde

Taylor's alternativ er en hermeneutisk tilnærming til humanvitenskapen. I følge Taylor finnes det en *uunnngåelig* hermeneutisk komponent i vitenskapen om mennesket. Sammen med bl. a. Gadamer og Ricoeur regnes Taylor i dag blant de mest sentrale nyere hermeneutikere (Gilje & Grimen 1993, s. 143). Skal man studere menneskelig virksomhet på en slik måte som Taylor tenker seg, er det vesentlig å få tak i de sosiale aktørene oppfatning av hva de gjør, opplever og tenker. For Taylor er altså menneskelige handlinger, muntlige ytringer, kulturelle fenomener, forestillinger og verdier gjenstandsområdet eller studieobjektet for humanvitenskapen eller hermeneutikken. Men disse studieobjektene karakteriseres i følge Taylor av at det oppfyller tre kriterier eller forutsetninger: For det første at man har en **tekst** som på en eller annen måte er "uklar" og som fortolkningen prøver å klargjøre. Hva man kan forstå som tekst har utvidet seg betraktelig innen hermeneutisk forskning² og for Taylor inkluderer tekstbegrepet det han kaller tekstanaloger, slik at også det talte ordet og handlinger som gjøres til tekst kan være gjenstand for hermeneutikken. For det andre har teksten en **mening**. Taylor er opptatt av å skille mellom uttrykk og mening og at dermed en mening kan uttrykkes på flere måter. Fortolkningens oppgave er å uttrykke den underliggende mening på en klarere måte. "A successful interpretation is one which makes clear the meaning originally presented in a confused, fragmentary, cloudy form" (Taylor 1985b s 17). Et hovedtese i hermeneutikken har helt fra dens premoderne faser vært at meningen i en tekstdel bare kan forstås i lys av hele teksten som igjen påvirker helheten osv. Det er dette som ofte betegnes som den hermeneutiske sirkel. For Taylor er den helheten teksten må forstås i lys av betydelig utvidet³. "Things can only have meaning in a field, that is, in relation to the meanings of other things. (...) Meaning can not be identified except in relation to others" (Taylor 1985 b).

² Hermeneutikken oppstod i renessansen og dreide seg i starten om fortolkning av bibeltekster, men har etter hvert utvidet seg slik at det talte ordet og etter hvert ikkespråklige handlinger i sin alminnelighet kunne bli gjenstand for hermeneutikken (Alvesson & Sköldbberg 1994)

³ Synet på hva som representerer helheten har endret seg rent generelt innenfor hermeneutikken fra at man i starten snakket om verket som en helhet og etter hvert også inkluderte forfatterne av verket – til en videre forståelse av samfunnsmessig og historisk kontekst (Alvesson & Sköldbberg 1994).

Et siste kriterium eller grunnpostulat i Taylors oppfatning av hermeneutikkens gjenstandsområde er at mening alltid er mening for et **subjekt**. Det er alltid et subjekt eller subjekter som står bak en ytring eller et uttrykk. Men mening er ikke subjektiv på den måten at den er individets eiendom alene. På samme måte som språk er intersubjektivt er også mening intersubjektiv i følge Taylor. For å virkelig gripe et fenomen må vi forsøke å forstå klarere og mer grunnleggende de felles og intersubjektive meningen i det samfunnet vi lever i (Taylor 1985b).

Selvfortolkning og artikulasjon

Taylors hermeneutikk bunner i hans filosofiske antropologi, dvs. i hans syn på mennesket og på mennesket i verden. Selve grunnpostulatet til Taylor er at mennesket er *et selvfortolkende dyr* som gjennom språket kan formulere og "forme" sin forståelse av seg selv og reflektere over sin eksistens (Fosslund & Grimen 2001). Menneskets verden og forholdet til andre mennesker og ikke minst menneskets egen identitet konstitueres på mange måter av de fortolkingene mennesket selv gir av seg selv:

Selfunderstanding is constitutive of what we are, what we do, what we feel. Understanding ourselves as agents is not in the first place a theory, it is an essential part of our practice. It is inescapably involved in our functioning as human beings. (Taylor 1985a s. 202)

Taylor går inn i en lengre tradisjon i humanistisk og samfunnsvitenskapene som betoner det særegne med disse vitenskapene i at det dreier seg om mennesker som selv konstruerer den sosiale virkeligheten og definerer seg selv og fortolker sin verden. Max Weber var opptatt av dette i sine metodologiske skrifter og den har vært utviklet videre i Alfred Schütz fenomenologi. Den er også sentral innenfor symbolsk interaksjonisme og etnometodologi. Det som er spesielt for Taylors bidrag er at han har gitt den en distinkt lingvistisk fortolkning (Bernstein 1987). Menneskets selvfortolkning og konstituering skjer (i alle fall delvis) gjennom språket. Dette utelukker likevel ikke at "*things matter to us prior to this formulation*", det er også en *bevisstgjøring* som skjer via artikulasjonen (Taylor 1985a s. 100). Taylors språkfilosofi er komplisert og jeg skal ikke gå langt inn i den, bare kort referere til de tre grunnleggende språkfunksjonene Taylor vektlegger: gjennom språklig artikulering blir vi i stand til å skille mellom fenomener i verden, dvs. fokusere fenomener og skille det fra noe annet. Den andre funksjonen ved språket er å plassere noe i et offentlig rom, i et språkfelleskap, i relasjoner til andre mennesker. Den tredje grunnleggende språkfunksjonen Taylor beskriver er å artikulere ting som er viktige for oss som mennesker. Men mer enn

det er det våre fortolkninger som definerer oss som mennesker, som uttrykker hvem vi er som mennesker og gir oss en identitet. Språket skiller det verdifulle fra det simple, det gode fra det onde, det rette fra det gale osv. Moralske standarder krever ifølge Taylor språklig artikulering (Taylor 1989). Artikulasjon og hermeneutikk er nærmest identiske begreper slik Taylor bruker dem.

Dobbelt hermeneutikk

Det at aktørens selvfortolkning er helt uomgjengelig for forskeren betyr ikke at den ikke må fortolkes videre av forskeren. Taylor er motstander av det han kaller *ufeilbarlighets tesen* innen for hermeneutikken (Fossland & Grimen 2001), dvs. retninger som hevder at aktørene sitter på den ufeilbarlige, mest adekvate fortolkning av seg selv og sin adferd og at vitenskapelig fortolkning må være sammenfallende med de fortolkningene aktørene gjør av sin adferd eller seg selv. Artikulasjonen eller fortolkningen må imidlertid *ivareta fenomenet* som fortolkes på den måten at det må være en klar forbindelse mellom beskrivelsene forskeren bruker og beskrivelsen aktøren gjør bruk av. Det er altså en dobbel fortolkningsprosess i Taylors hermeneutikk. Både den selvfortolkning studieobjektet gjør og den fortolkning forskeren gjør er en del av fortolkningsprosessen. Det er snakk om to nivåer, der de tolkningene som har basis i den forforståelsen vitenskapsmenn har forholder seg til en virkelighet som er konstituert av sosiale aktører. Eller sagt med Taylors egne ord:

The text of our interpretation is not the heterogenous from what is interpreted, for what is interpreted is itself an interpretation, a self interpretation embedded in a stream of action.
(1985b 26)

Taylors tenkning minner her om det Anthony Giddens senere har kalt for dobbel hermeneutikk. Giddens henviser da også til Taylor i noen av tekstene der han presenterer denne forståelsen (Gilje & Grimen 1993, Giddens 1976, 1984).

Historisitet og normativitet

Taylors oppfatning er at alle humanvitenskapene er historiske i tillegg til at de er hermeneutiske. I det omfattende verket *Sources of the Self*, går Taylor gjennom de historiske forutsetningene for utviklingen av det moderne menneskets selvforståelse i vår vestlige kultur. Menneskelig selvforståelse eller selvfortolkning endrer seg med ulike historiske epoker og også ulike kulturer (tid og sted). I tillegg til at gjenstandsområdet for forskningen

(dvs. menneskelige handlinger, muntlige ytringer, kulturelle fenomener, forestillinger og verdier) er karakterisert ved sin historisitet er også forskerne situert i en spesiell historisk og kulturell kontekst som virker inn på hvilke spørsmål de stiller og hvordan de konstituerer sine teorier (Fossland & Grimen 2001, s 174). Taylor har et gjennomgående positivt syn på historien. Han mener at den historiske utviklingen gir oss erkjennelsesmessige, kulturelle og moralske fremskritt som blir en del av det språklige univers individer forholder seg til når de konstituerer seg gjennom språket. Denne fremskrittstroen preger også Taylors syn på hvordan vitenskap valideres, dvs. hva som gjør en vitenskapelig teori til en god eller gyldig beskrivelse. Det som i følge Taylor viser om en beskrivelse eller teori er god, henger sammen med hvordan vi vurderer den som en god selvforståelse ("validation of a theory in its self-defining use" (Taylor 1985a)). Fordi humanvitenskapene studerer menneskelig praksis bidrar de til å forme studieobjektene/aktørenes selvforståelse og derved til å konstituere dem som subjekter. Den ultimate testen for teoriene eller beskrivelsene er om de kan godtas av aktørene som forbedring av deres praksis. Om de hjelper aktørene til å orientere seg i det moralske rommet som verden i følge Taylor er. Både vitenskap og praksis må på den måten drives videre fremover mot det som er bedre og bedre, etter Taylors mening. Taylors tanker om validering henger sammen med hans filosofiske antropologi, hans moraltenkning og hans tenkning om at vitenskap og forskning ikke kan være verdinøytral. Taylor avviser at forskning kan gjøres verdinøytral. Samfunnsforskeren vil alltid berøre spørsmål om det gode, etter Taylors mening.

Taylors hermeneutikk som tilnærming til mitt prosjekt – en forløpig drøfting

Taylors tanker og ideer om hvordan man skaffer seg kunnskap innen humanvitenskapene gir etter min mening ideer til en interessant og relevant tilnæringsmåte til mitt prosjekt. Den vitenskapelige tilgangen til menneskets motivasjon, ønsker, begjær osv. må etter Taylors mening gå via mennesket selvfortolkning, dvs. gjennom det mennesker språklig artikulerer i forhold til disse fenomenene. Det blir med en slik tilnærming vesentlig for meg å få tak i hvordan sykepleierstudentene artikulerer sin motivasjon, altså hvordan de selv fortolker og dermed også konstituerer sin egen motivasjon. De hverdagslige begrepene studentene bruker er viktige. Taylor ser på humanvitenskapene som grunnleggende dialogiske eller kommunikative og argumenterer for at forholdet mellom forsker og studieobjekt må være dialogisk. En dialogisk tilgang kan man få på ulike vis, men det mest nærliggende i mitt tilfelle er å snakke med et utvalg studenter og få tak i deres artikuleringer, deres erfaringer,

beskrivelser – deres narrativer - gjennom kvalitative dybdeintervjuer. Å gå via studentenes narrativer er for så vidt helt i tråd med Taylors tenkning. Vi griper livet vårt i fortelling, i følge Taylor: Menneskets selvforståelse er nært knyttet til ”*the kinds of narratives in which we make sense of our lives*” (Taylor 1989, s.105). Studieobjektet blir da studentenes narrativer omgjort til **tekst** og denne tekstens **mening** blir forsøkt klargjort gjennom mine fortolkninger av den. Som Taylor tenker jeg meg flere trinn i den hermeneutiske prosessen, der jeg som forsker tolker det subjektet allerede har fortolket selv.

Sentralt i Taylors tenkning er subjektforståelsen. Han har et optimistisk syn på mennesket og tenker seg et relativt stabilt selv og det subjektive uttrykk som et nokså genuint og personlig uttrykk. Interessant ved Taylors tenkning er også hans tanker om hvordan det moralske subjekt delvis dannes eller konstitueres gjennom artikulering av egen selvforståelse, dvs. gjennom det han kaller sterke evalueringer. Etter min mening kan Taylors tenkning på dette feltet være en mulig innfallsvinkel til å forstå og utforske sykepleiestudentenes moralske motivasjon – sett i lys av at utdanningene ønsker og krever en slik motivasjon (jfr. side 3). Hva skjer med motivasjonen i møte med utdanningens moralske ethos? Hvordan artikulerer studentene moralske aspekter ved motivasjonen? Er sterke evalueringer fremtredende? Er det ulikheter mellom studentene i de to ulike utdanningene?

Samtidig som Taylor ser på subjektets mening som personlig er han altså opptatt av at mening på samme måte som språk er intersubjektiv. Han er opptatt av det lokale fellesskapet, den sosiale virkeligheten som bidrar til å konstituere de intersubjektive meningene som individet så å si har til rådighet når det selv skal artikulere sine meninger. Men han er også opptatt av de større sosiale sirkler som kultur og historie. Slik sett blir det vesentlig for meg å fortolke informantenes artikulerte narrativer i lys av den intersubjektive virkeligheten, institusjonskulturen og etter hvert i lys av enda større sirkler av sosial virkelighet, kulturelle og historiske rammer. Fortolkningsrommet blir slik omtrent uendelig stort og det er åpenbart at innen rammene for mitt prosjekt må jeg begrense meg til de kilder jeg velger å ha til rådighet. Slik sett tenker jeg at den intersubjektive fortolkningsrammen i mitt tilfelle må bli totaliteten av narrativer jeg har fra hvert utdanningssted. I tillegg vil jeg søke kunnskap om institusjonskulturen på de respektive studiesteder gjennom en analyse av fagplaner og studieplaner. Disse må igjen plasseres i lys av en forståelse av sykepleieutdanningenes utvikling og fremvekst i Norge.

Taylor kritiserer mange både moderne og postmoderne teorier og hans teorier fremstår på mange måter som et nokså radikalt alternativ. Han blir også selv utsatt for kritikk bl.a. for å tegne et alt for optimistisk bilde av ”høykulturell” vestlig kultur og moral. Han kritiseres også for å overdrive kristendommens rolle som identitetsskapende i dagens vestlige samfunn og for hans positive holdning til dennes moralske betydning og fortrinn. Et annet ankepunkt mot Taylor er at han i altfor lite grad opererer med et maktperspektiv. Han benekter ikke at makt eksisterer, men går lite inn på hvordan maktforhold virker inn på mennesker og samfunn (Fossland & Grimen 2001, s. 302).

Foucault – makt og kunnskap

Taylor engasjerer seg imidlertid i kritikk av andres maktbegrep. En av de han kritiserer mest uttalt er den franske tenkeren Michel Foucault, selv om han også er en beundrer av Foucault (Taylor 1985b). Foucaults alternativ skiller seg radikalt fra Taylors tenkning på svært mange områder. Et fellesstrekk er imidlertid opptattheten av den moderne selvforståelsen og dennes historiske konstitusjon. Foucault hevder mot slutten av sitt forfatterskap at det egentlig er dette som har vært hans hovedprosjekt: *”My objective (...) has been to create a history of the different modes by which, in our culture, human beings are made subjects”* (Foucault 1982). Eller som han sier det en annen sammenheng er det han har ønsket å studere *”the constitution of the subject across history which has led us up to the modern concept of the self”* (Foucault 1980). Foucault forbindes kanskje likevel mest med de andre aksene i hans forfatterskap, nemlig hans analyser og beskrivelser av den nære koblingen mellom vitenskap og makt. Men ifølge Foucault må disse perspektivene ses sammen. Slik jeg ser det kan Foucaults forståelse av makt og kunnskap slik det blant annet kommer til uttrykk gjennom diskursbegrepet bidra til å belyse andre aspekter ved motivasjonskonstruksjon enn det Taylors innfallsvinkel kan.

Diskursbegrepet er svært sentralt hos Foucault, men det er vanskelig å få helt tak i fordi det brukes og defineres på ulike vis av Foucault i hans verk. Det franske ordet *discours* betyr enkelt oversatt *tale* som i å holde en tale (tenir un discours). Hos Foucault har det en mer spesifikk betydning og det er kanskje spesielt hans begrep om *”diskursen som altomfattende og allestedsnærværende språklig-institusjonelle systemer eller kontrollmekanismer som regulerer kunnskap og iverksetter makt”* som har slått igjennom og oftest forbindes med diskursbegrepet i Foucaults versjon (Jordheim 2001, s. 181). Diskurs er et slags representasjonssystem som

regulerer de meninger og ytringer som kan produseres i en kultur, og begrepet gjør oss i stand til å tenke på hvordan språket er situert og konstituert gjennom kulturelle verdier i en spesiell historisk og sosial kontekst (Smith 1998, s. 260). Diskursbegrepet er likevel ikke et rent lingvistisk begrep. Det handler om språk og det handler om praksis og forsøker vel egentlig å overkomme det tradisjonelle skillet mellom språk og handling (Hall 1997).

Maktbegrepet til Foucault bryter nokså radikalt med mer tradisjonelle måter å beskrive makt på. Foucault definerer ikke maktbegrepet på noen enkel og entydig måte. Han beskriver nesten oftere hva makten ikke er enn hva den er, men er i nærheten av en maktdefinisjon i bind I i "Seksualitetens historie", "Viljen til viten", der han beskriver makten som: "*navnet man setter på en kompleks strategisk situasjon i et gitt samfunn*" (Foucault 1999 (1976) s. 104). Makten er ifølge Foucault vanskelig å lokalisere og fastholde, den er i prinsippet overalt, men den har ingen essens og kan ikke måles og dessuten vanskelig isoleres og studeres som fenomen. Den er ikke skapt av institusjonene, men fantes allerede før institusjonene. Den er ikke struktur, ikke overbygning. Foucault er heller ikke så interessert i hvem som har makt, dvs. de som i kraft av sin posisjon utøver makt. Makten er alltid relasjonell og kan i følge Foucault best forstås i kraft av de mange teknologier eller praksiser og prosedyrer den utøves i og som gir makten effekt. (Alvesson & Sköldberg 1994, s. 303). Maktrelasjonene der de utspiller seg har en direkte produserende rolle, i følge Foucault. Det er også disse maktteknologier som regulerer diskursproduksjonen, i følge Foucault (Foucault 1999 (1976)).

En type maktteknologier Foucault er svært opptatt av er det han kaller for utelukkelsesprosedyrer slik de kommer til uttrykk særlig i det vi kaller det moderne samfunnet. Den første av disse er forbudet, det at noe er tabubelagt, at ikke alt kan snakkes om i alle sammenhenger og at ikke alle har rett til å si det samme. Et annet utelukkelsesprinsipp Foucault har vært opptatt av er skillet mellom fornuft og galskap, der den gales tale befinner seg eller i alle fall i enkelte historiske epoker har befunnet seg på utsiden av dette skillet (Galskapens historie). Den utelukkelsesmekanismen Foucault i følge seg selv (i Diskursenes orden) har vært mest opptatt av, men som han er usikker på om han våger å kalle en utelukkelsesprosedyre, er det han kaller for viljen til viten eller viljen til sannhet, dvs. det som lager et skille mellom det sanne og det falske:

Hvis man stiller spørsmålet om hva denne viljen til sannhet har vært og hva den uavlatelig er gjennom våre diskurser, denne viljen til sannhet som har gjennomløpt så mange århundrer

av vår historie, eller hvis man spør etter hvilken type skille som i sin generelle form styrer vår vilje til viten, så er det kanskje noe i retning av et utelukkelsessystem (et historisk, foranderlig, institusjonelt tvingende system) som vi ser avtegne seg”. (Foucault 1999[1970], s. 12)

Foucault er særlig kritisk til de moderne vitenskaper som vokste frem i overgangen mellom den 16. og 17. århundre og som *påla det erkjennende subjekt en bestemt posisjon* og foreskrev reglene kunnskapene måtte innlemmes i for å være verifiserbare og nyttige. Foucault kritiserer også pedagogikken og utdanningssystemene for å ha forsterket og videreutviklet viljen til viten som utelukkelsessystem gjennom bl.a. sine ulike verdsettings- og sorteringsstrukturer (Foucault 1970).

”Hele utdanningssystemet er en politisk måte å opprettholde og modifisere tilegnelsen av diskursene på, med de vitensformer og maktformer de bringer med seg” (Foucault 1999[1970], s. 25)

Foucaults diskursbegrep er et empirisk begrep som refererer til virkeligheten. Foucault er da også selv empiriker. Han skisserer ikke bare en vitenskapsteori eller filosofi og ulike forskningsstrategier for å gripe diskursens eksistensbetingelser. Han går selv metodisk til verks og tar i bruk sine egne strategier. Det er imidlertid litt vanskelig å finne en teoretisk beskrivelse av disse strategiene i Foucaults egne skrifter. Det verket der han eksplisitt skriver om metodologien sin ” *L’archeologie de savoir*” fra 1969 beskriver verken helt det han har gjort før eller det han skal komme til å gjøre senere (Jordheim 2001). Foucault er ofte selvkritisk og endrer seg gjennom sitt verk. Foucault er som nevnt kritisk til eksisterende vitenskap for eksempel tradisjonell historieskriving og idéhistoriske analyser. Men i stedet for å kritisere den konkret går han selv historisk til verks og beskriver historiske epoker på en annen måte.

Arkeologien og genealogien

I sine tidligere verker benyttet Foucault det han kaller for en arkeologisk metode.

Arkeologien kan betegnes som en slags tverrsnittsstudie av en avgrenset periode. Ideen var å bryte ut av hermeneutisk og fenomenologisk tenkning og se bort fra så vel sannhetsaspektet og meningsaspektet i utsagn, men å fokusere på og kartlegge de overordnede reglene som regulerer en hel epokes tenkning eller *diskurser*. Arkeologienes siktemål var altså å få tak i og analysere disse diskursenes former. Diskurs, kunnskap og sannhet er radikalt historiske i Foucaults tenkning, dvs. at de betyr noe og er ”sanne” bare i en spesifikk historisk kontekst. Han er ute etter å forstyrre våre vante og tatt for gitte

forestillinger, etter å destabilisere og forurolige, få de som forvalter "sannheten" til å bli litt mindre selvsikre.

Foucault ble etter hvert opptatt av nettopp å studere de ulike diskursenes oppkomst og lanserte etter hvert en genealogisk metode, inspirert av Nietzsche, som en måte å tilnærme seg kunnskap på (forskningsstrategi). Foucaults tanke var at selv ideer som det gode, makt, likhet og subjektet oppsto (ble produsert) på et spesielt tidspunkt i historien i spesielle kulturer. Han ser heller ikke noen nødvendig kontinuitet i fenomeners fremkomst og former fra en historisk periode til en annen. Historien karakteriseres like mye av diskontinuitet, i følge Foucault. Ønsket hans var å gjennom å studere diskursenes opprinnelse og regelbundethet nettopp å få øye på tilfeldigheter og begivenheter som skaper brudd og diskontinuitet i historien. Foucault har et antievolusjonært syn på historien. Han deler ikke Taylors positive og optimistiske syn på utviklingen. Tvert imot fremhever han ofte fortidens tenkning som et prisme til å se nåtiden bedre gjennom. Han bruker mer fortiden som kontrast, setter den opp mot nåtiden for å gi oss et annet blikk på nåtiden.

Utover-hermeneutikk

Foucaults genealogiske verker dreier seg mye om lesning av tekster. I blant dreier det seg om historiske tekster andre ganger om litterære tekster. Det hermeneutiske grunnprinsipp er som nevnt at tekstens mening fremtrer klarere for oss gjennom fortolkningen. Men Foucault er ikke opptatt av hermeneutikkens fortolkningsideal, dvs. han er ikke opptatt av å finne tekstens kjerne eller indre mening. I stedet for vender han oppmerksomheten utover, leser teksten utover i stedet for innover (Jordheim 2001) og prøver å se hvordan teksten plasserer seg i en bestemt diskurs, i en institusjonell ramme, i relasjon til andre tekster osv. I *Diskursenes orden* beskriver Foucault det selv på denne måten:

Man må ikke gå fra diskursens indre og skjulte kjerne henimot hjertet av en tenkning eller av en betydning som skulle gi seg til kjenne i den, men ut fra diskursen selv, fra dens fremtoning og regularitet, gå henimot dens ytre mulighetsbetingelser, henimot det som gir opphav til den tilfeldige rekken av dens begivenheter, og som fastsetter deres grenser. (Foucault 1970, s 30).

Ved å gå mot grensene vil Foucault avdekke mulighetsbetingelsene for diskursen samtidig som han vil de utforske de mekanismene som kobler makt og kunnskap.

Sannheten og subjektet

Også hermeneutisk vitenskap blir hos Foucault en vitenskapspraksis som er sterkt sammenvevd med den disiplinerende makten. Men det er ikke primært det å tolke individers hverdagserfaringer eller å finne den skjulte meningen bak disse Foucault er kritisk til, mer den hermeneutiske teknikken med basis i humanvitenskapene som særlig den moderne terapiindustrien har tatt i bruk for få individet til å forstå sitt "sanne" jeg. Gjennom blant annet bekjennelser gjøres individer på en subtil måte til subjekt. Det subjektiveres (Dreyfus & Rabinow 1983). Foucaults maktbegrep innebærer at sannhet alltid er underlagt makten:

"Hvert samfunn har sitt sannhetsregime dvs en type diskurs som det aksepterer og får til å fungere som sannhet (i Foucault & Gordon 1980, s. 131)"

Selve forestillingen om en frigjørende sannhet er en illusjon i følge Foucault. Nettopp dette synet hos Foucault er Taylor mest kritisk til. I *Philosophical Papers 2* vier Taylor et helt kapittel til et oppgjør med Foucaults tenkning omkring frihet, sannhet og makt. I følge Taylor er Foucaults tenkning inkoherent fordi maktbegrepet ikke gir noen mening uten ideen om frigjøring, og det fordekte eller usanne som Foucault vil avsløre gir heller ikke noen mening uten et sannhetsbegrep (Taylor 1985b).

Foucaults hovedinteresse gjennom forfatterskapet var som nevnt nettopp subjektets posisjon. I likhet med andre postmoderne knytter han an til Nietzsches ide om "subjektets død" om, at det "dype", faste subjektet er en illusjon. Foucaults arbeid tar nettopp på seg å vise hvordan subjektet er en historisk størrelse som er knyttet til bestemte forestillingsformer og diskurser. Subjektet blir hos Foucault nærmest utelukkende et produkt av noe annet.

Foucault endret imidlertid etter manges mening posisjon i det siste verket han skrev om *Seksualitetens Historie*, og i denne endringen ligger også en erkjennelse eller en mulighet for et større rom for subjektets frihetsutfoldelse (Taylor 1985b, Henriksen 1997, Moxnes 2002). Foucault sier det selv på denne måten:

Perhaps I've insisted too much on the technologies of domination and power. I am more and more interested in the interaction between oneself and others and in the technologies of individual domination, the history of how an individual acts upon him/herself in the technologies of the self" (i Martin, Gutman & Hutton 1988, s. 19)

Særlig bind 2 ”Bruken av gledene” og bind 3 ”Omsorgen for seg selv” i ”Seksualitetens historie” dreier seg det Foucault selv kaller ”den langsomme formasjonen i antikken av en selvets hermeneutikk” (Foucault 2001 (1984), s. 11). Fokuset flyttes fra maktstrukturer som gir subjektet lite spillerom til teknikker eller handlinger som hjelpe subjektet til å skape seg selv som menneske, til å konstituere sitt liv. Foucault tar utgangspunkt i lesning av tekster fra antikken om hvordan mennesker tok i bruk ulike teknologier for å kultivere seg selv moralsk, for å skape sitt liv til et ”estetisk kunstverk” (Foucault 1984, 1987). Spørsmålet ”Hvem vil jeg være?” var viktigere for denne dannelsen enn ytre regler og statiske moralnormer.

Maktkritikken til Foucault blir ikke borte i disse delene av verket hans heller. For i følge Foucault skjedde det en omforming av disse selvformingsteknikkene etter hvert som kristendommen grep om seg. Prinsippene fra antikken ble institusjonalisert og omformet til å dreie seg om bekjennelser og selvavsløring med den hensikt å gi avkall på seg selv (selvoppofrelse). Taylor er selvfølgelig dypt uenig med Foucault i hans fortolkning og beskrivelse av kristendommens rolle i historien. Foucault blir også kritisert for å idealisere antikkens gresk-romerske bysamfunn nokså blindt. Men i følge Taylor beveger Foucault seg i skritt i riktig retning i den siste delen av sitt verk, mot en konsepsjon av frihet og av det gode, et ideal, men som etter hans mening allikevel ikke er fullt utviklet eller går langt nok (Taylor 1985, Henriksen 1997).

Foucault i mitt prosjekt?

Slik jeg ser det kan Foucaults ideer bidra positivt på flere måter i forhold til mitt prosjekt. Det Foucault tilbyr er først og fremst en kritisk posisjon og redskaper for å utvikle en spørrende og (selv)kritisk tilnærming til vitenskap som kan være nyttig. Han gir innspill til en tenkning omkring motivasjon som noe som skapes diskursivt i ulike historiske praksiser. Og han gir inspirasjon til å kritisere de diskursene og sannhetsregimer som har formet og former sykepleierstudentenes motivasjonskonstruksjon. Han utfordrer til å demaskere/avsløre diskursene: ”unmask discourses as practices that systematically form the objects of which they speak” (Foucault 1980). Hvilke diskurser om motivasjon har vært og er dominerende og hva er henholdsvis inkludert og ekskludert? Foucault oppfordrer meg som forsker til å stille nye spørsmål, til å snu vante forestillinger på hodet og til å lete etter nye måter å fortolke historie og nåtid på.

Foucault er som nevnt opptatt av å gå til historien for å bedre kunne forstå nåtiden. Særlig interessant blir det å tenke med Foucault når det gjelder å se på hvordan diskursene om sykepleieres motivasjon oppstod og har kommet til uttrykk gjennom historien. Hvilke brudd har det vært og hvilke begivenheter har formet diskursene? Hvilke utelukkelsesmekanismer har trådt i funksjon? Foucault går selv genealogisk til verks og inspirerer meg til å gjøre det samme. Det kan også tenkes at Foucault har gjort en del av jobben for meg gjennom sine analyser av subjektets genealogi (Seksualitetens historie). Særlig den delen der han introduserer kristendommens inntreden i antikken og, i følge Foucault, dens radikale innvirkning på subjektforståelsen.⁴ Foucault beskriver kristendommens innflytelse som en asketisk selvoppofrelsesdiskurs. Som nevnt i innledningen trenger man ikke lete lenge i sykepleiens historie for å se at en diskurs om selvoppofrelse har hatt en stor plass som motivasjons-konstituerende gjennom store deler av sykepleiens moderne historie. Linjene tilbake til den kristne og pagane antikken kan være interessante å følge. Et annet interessant begrep som Foucault introduserer er begrepet pastoral makt (pastoral power) som Foucault henter fra kristne institusjoner og som helt klart åpner for treffende analyser også av sykepleiens historie, særlig den diakonale tradisjonen. Men det vil være lite i Foucaults ånd å slå seg til ro med en type forståelse som tilsynelatende kan virke passende og forklarende. Foucault inviterer oss til å se nærmere på denne diskursen, utfordre den, gå til dens grenser og kritisere dens konsekvenser.

Etter min oppfatning ligger det også en inspirasjon i den tenkningen Foucault lanserer i de sene verkene sine der han flytter blikket fra ytre makt og disiplineringsteknikker og over til det han kaller en selvets hermeneutikk i antikken, eller de teknologiene som subjektet tok i bruk for å forme seg selv og sitt liv til noe estetisk vakkert (eksistensens estetikk). Foucault trekker selv linjer mellom denne antikkens selvformingskultur der overordnede regler og normer hadde liten plass til vår tid som også preges av en sterkere grad av individualisering av regler og normer. Denne tenkningen åpner etter min mening for en forståelse av motivasjonskonstitusjon i dagens samfunn og gir et mulighetsrom for å se på motivasjon også som noe annet enn diskurs, makt og disiplinering. Denne delen av Foucaults tenkning gir etter min mening også innspill til en mer hermeneutisk tilnærming til motivasjonartikulasjon. Den åpner for å se på sykepleierutdanning som en prosess der selvdannelsesteknologier er i

⁴ Foucault publiserte aldri det 4. bindet som omhandlet seksualitetens historie i kristen antikk, og av testamentariske grunner er det heller ikke publisert etter hans død, men det foreligger en del publiserte artikler og intervjuer som omhandler dette arbeidet.

dialog med utdanningens ”makt-teknologier”. Slik jeg ser det muliggjør en slik tilnærming et utdanningskritisk perspektiv.

Foucault og Taylor - to utfyllende tilnærminger

Det kan virke som et hasardiøst og umulig prosjekt å søke å trekke veksler på tenkningen til to så vidt ulike teoretikere som Taylor og Foucault i ett og samme forskningsprosjekt. Både ontologisk og epistemologisk befinner de seg svært langt fra hverandre. Naturlig nok gir disse ulikhetene også innspill til forskjellige metodologiske tilnærminger til det forskningsfeltet mitt prosjekt befinner seg i. For å nyttiggjøre meg disse er jeg sannsynligvis nødt til å basere meg på en viss grad av illojalitet mot dem begge.

Sentralt i min metodologisk tilnærming er analyser av kvalitative dybdeintervjuer og den kunnskapen jeg tenker å tilegne meg gjennom studentenes narrativer. En narrativ, hermeneutisk tilnærming hviler mest på Taylor. I mitt prosjekt er jeg nysgjerrig på hvordan sykepleierstudentene ved starten av utdanningen og gjennom utdanningsløpet artikulterer, fortolker og dermed konstituerer sin motivasjon. Jeg er opptatt av å utforske hvordan dette skjer i to ulike utdanningskontekster. Charles Taylor gir slik jeg ser det nyttige innspill og gode argumenter for hvordan slik kunnskap kan og bør fremskaffes.

Jeg er i mitt prosjekt også opptatt av hvordan utdanningens mål om å utdanne studenter med den rette motivasjonen kommer til uttrykk. I tillegg er jeg opptatt av hvordan dagens situasjon lever med en samtid og hviler på en historie. Selv om både Taylor og Foucault er opptatt av historie og hvordan subjektet preges av den historiske epoken det er en del av, har de som jeg har vist et nokså ulikt syn på historien. Mens Taylor er evolusjonist og nesten naivt utviklingsoptimistisk er Foucault uttalt anti- evolusjonist. Etter min mening har særlig Foucault mye å bidra med bl.a. med sitt diskursbegrep og tanker om koblinger mellom kunnskap og makt gjennom ulike sannhetsregimer. Jeg vil allikevel vokte meg for å legge for mye inn i diskursbegrepet til Foucault. Interessant nok er dette et synspunkt Taylor deler: *”The reality of history is mixed and messy. The problem is that Foucault tidies it up too much, makes it into a series of hermetically sealed, monolithic truth-regimes”*(Taylor 1985, s. 182). Kultursosiologen Stuart Hall støtter også et slikt syn og mener at historie og nåtidsfremstillingen blir rigid og statisk hvis man plasserer ”alt” innenfor diskursbegrepet. I

følge ham er det mer fruktbart å anerkjenne diskursen som et *trekk* ved alle fremstillinger (Hall i Smith 1998, s. 271).

Utagangspunktet for dette essayet var å vurdere og diskutere hvordan ulike vitenskapsteoretiske tilnærminger kan bidra til kunnskapskonstruksjon i forhold til mitt tema som er sykepleiersstudenters motivasjon i dagens samfunn. En kombinasjon av et mer erfaringsnært hermeneutisk perspektiv og et mer kritisk diskursivt perspektiv vil slik jeg ser det egne seg for å belyse dette feltet. I dette arbeidet kan både Charles Taylors og Michel Foucaults imponerende arbeider bidra med gode innfallsvinkler.

Referanser:

- Alvesson, M., & Sköldbberg, K. (1994). *Tolkning och reflektion - Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Bernstein, R. J. (1987). *Bortom Objektivism och Relativism -Vetenskap, hermeneutik och praxis*. Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social research*, 54(1), 11-32.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (1982). *Michel Foucault : beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: University of Chicago.
- Fornäs, J. (1995). *Cultural theory and late modernity*. London: Sage.
- Fossland, J. (1996). *Vitenskap og fortolkning - Charles Taylors hermeneutikk og post-empiriske vitenskapsteori*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Fossland, J., & Grimen, H. (2001). *Selvforståelse og frihet - Introduksjon til Charles Taylors filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Foucault, M. (1982). Afterword: The Subject and Power. In H. L. Dreyfus & P. Rabinow (Eds.), *Michel Foucault : Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago.
- Foucault, M. (1999 (1970)). *Diskursenes orden*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Foucault, M. (1999 (1976)). *Seksualitetens historie 1 - Viljen til viten*. Oslo: Pax forlag.
- Foucault, M. (2001 (1984)). *Seksualitetens historie 2 - Bruken av nytelsene*. Oslo: Pax forlag.
- Foucault, M. (2002 (1984)). *Seksualitetens historie 3 - Omsorgen for seg selv*. Oslo: Pax forlag.
- Foucault, M., & Gordon, C. (1980). *Power/knowledge : selected interviews and other writings 1972-1977*. Brighton: Harvester Press.
- Frønes, I. (2001). *Handling, kultur og mening*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Giddens, A. (1976). *New rules of sociological method : a positive critique of interpretative sociologies*. London: Hutchinson.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society : outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under sen-moderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gilje, N., & Grimen, H. (1993). *Samfunnsvitenskapens forutsetninger - Innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (1996). *Everyday life philosophers: Modernity, morality, and autobiography in Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Hall, S. (1997). The work of representation. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying practices*. London: Sage/The Open University.
- Hellevik, O. (1996). *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985 - 95*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Henriksen, J.-O. (1997). *Grobunn for moral - om å være et moralsk subjekt i en postmoderne kultur*. Kristiansand: HøyskoleForlaget - Norwegian Academic Press.
- Jordheim, H. (2001). *Lesningens vitenskap - utkast til en ny filologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Malchau, S. (1997). *Kærlighed er tjeneste. Søster Benedicte Ramsing - En biografi*. Unpublished Ph.D. afhandling, Aarhus Universitet, Danmarks Sygepleierskehøjskole, Aarhus.
- Martin, L. H., Gutman, H., & Hutton, P. H. (Eds.). (1988). *Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault*. Amherst, Massachusetts: University of Massachusetts Press
- Martinsen, K. (1984). *Freidige og uforsagte diakonisser. Et omsorgsyrke vokser fram 1860 - 1905*. Oslo: Aschehoug/Tanum - Nordli.
- Martinsen, K. (1993). *Fra Marx til Løgstrup : om etikk og sanselighet i sykepleien*. Oslo: Tano.
- Martinsen, K. (2000). *Øyet og kallet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Melby, K. (1990). *Kall og kamp. Norsk Sykepleierforbunds historie*. Oslo: NSF og J.W. Cappelen forlag A/S.
- Moxnes, H. (2002.). Mannens begjær som moralsk problem - Foucault og Paulus om formingen av subjektet i antikken. In H. Moxnes, J. Børtnes & D. Ø. Endsjø (Eds.), *Naturlig sex? : seksualitet og kjønn i den kristne antikken*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Polkinghorne, D. (1996). Narrative knowing and the study of lives. In Birren J.E. et al. (Eds.), *Aging and biography. Explorations in Adult Development*. New York: Springer.
- Rammeplan og forskrift for 3-årig sykepleierutdanning*. Godkjent av Kirke, undervisning og forskningsdepartementet, 7. jan. 2000.
- Smith, M. J. (1998). *Social science in question*. London: Sage Publications.
- Taylor, C. (1985). *Human agency and language Philosophical papers 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1985). *Philosophy and the human science - Philosophical papers 2*: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self. The making of modern identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziehe, T. (1989). *Ambivalenser og mangfoldighed. Tekster om ungdom, skole, æstetik og kultur*. København: Politisk Revy.
- Ziehe, T. (1993). *Kulturanalyser: ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ziehe, T. (2000). School and youth - a different relation. *YOUNG - Nordic Journal of Youth Research*, 8(1).